

Grażyna Spyrka

ORCID: 0009-0007-1018-9790

Archiwum Narodowe w Krakowie

Panna Kruszyńska i jej najbliżsi

Miss Kruszyńska and her closest relatives

SŁOWA KLUCZOWE: Józefa Kruszyńska, Stanisław Kruszyński, Kazimierz Kruszyński, Tadeusz Albin Kruszyński, historia rodziny

KEY WORDS: Józefa Kruszyńska, Stanisław Kruszyński, Kazimierz Kruszyński, Tadeusz Albin Kruszyński, family history

ABSTRAKT: Chęć przywrócenia pamięci o „pannie Kruszyńskiej” pojawiła się podczas pracy nad edycją przechowywanych w ANK notesów Zdzisława Tarnowskiego z opisem jego podróży na Bliski Wschód z 1891 r. Po zidentyfikowaniu jej imienia „Józia” – okazało się, że występuje ona a to w liście Henryka Sienkiewicza, a to wśród opisywanych przez Tarnowskiego współtowarzyszy wyprawy. Wiemy, że Józefa Kruszyńska popłynęła dahabiją aż do drugiej katarakty na Nilu wśród tak znanych postaci jak Andrzej Potocki z żoną Krystyną, Władysław Michał Pius Branicki z żoną Julią i córką Mają, Zdzisław Tarnowski i Kazimierz Pochwalski. Źródła rękopiśmienne z zasobu krakowskiego archiwum pozwoliły na uchwycenie losów zarówno Józefy Kruszyńskiej, jak i jej najbliższej rodziny.

ABSTRACT: The desire to restore the memory of „Miss Kruszyńska” appeared while working on Zdzisław Tarnowski’s notebooks, kept at the National Archives in Krakow, containing a description of his trip to the Middle East in 1891. After identifying her name, „Józia”, it turned out that she appears both in Henryk Sienkiewicz’s letter and among the expedition companions described by Tarnowski. We know that Józefa Kruszyńska sailed on a dahabiya to the Second Cataract of the Nile among such famous figures as Andrzej Potocki with his wife Krystyna, Władysław Michał Pius Branicki with his wife Julia and daughter Maja, Zdzisław Tarnowski and Kazimierz Pochwalski. Handwritten sources from the Krakow archives made it possible to capture the fate of both Józefa Kruszyńska and her immediate family.

Z panną Kruszyńską pierwszy raz „spotkałam się” w dzienniku autorstwa Zdzisława Tarnowskiego¹, w którym opisywał on współuczestników podróży do Egiptu z 1891 r. Nazwisko Kruszyńska wymienione zostało obok Andrzeja Potockiego², jego żony Krystyny z Tyszkiewiczów i malarza Kazimierza Pochwalskiego³. Są to osoby świetnie znane, bez trudu można odszukać rozliczne informacje na temat ich życia. Kim jednak była „panna Kruszyńska”?

Sławni uczestnicy wyprawy (wśród nich powracający z Zanzibaru Henryk Sienkiewicz, z którym grupa spotkała się przypadkowo w Kairze) dali impuls do rozpoczęcia moich poszukiwań – osoba podróżująca u ich boku musiała być nietuzinkowa. Sienkiewicz w liście z 15 kwietnia 1891 r. do swojej szwagierki, a równocześnie powiernicy Jadwigi Janczewskiej⁴ dono-

---

¹ Jan Zdzisław Tarnowski (1862–1937), ziemianin, przemysłowiec, działacz gospodarczy, społeczny i kulturalny, polityk. Poseł do galicyjskiego Sejmu Krajowego, prezes Stronnictwa Prawicy Narodowej, członek Naczelnego Komitetu Narodowego, w latach 1928–1930 senator. Autor (co wiemy od 2023 r.) dzienników podróży do Egiptu i Ziemi Świętej przechowywanych w Archiwum Narodowym w Krakowie, zob. ANK, Archiwum Potockich z Krzeszowic, sygn. 29/635/579, s. 1d–131; ANK, Archiwum Dzikowskie Tarnowskich, sygn. 29/639/591, s. 1–128. ANK planuje wydać dzienniki w 2026 r. Więcej zob. Agata Barzycka-Paździór, Tomasz Dudek, *Jan Zdzisław Tarnowski*, [w:] PSB, t. 52, z. 215, Warszawa–Kraków 2017–2019, s. 544–549.

² Andrzej Potocki herbu Piława (1861–1908), polski polityk, poseł do galicyjskiego Sejmu Krajowego, w latach 1901–1903 jego marszałek, jednocześnie poseł do parlamentu austriackiego, od 1899 r. dziedziczny członek Izby Panów; w latach 1903–1908 namiestnik Galicji. Od 1889 r. mąż Krystyny z domu Tyszkiewicz (1866–1952). Więcej zob. Józef Buszko, *Andrzej Potocki*, [w:] PSB, t. 27, Kraków 1983, s. 778–782.

³ Kazimierz Teofil Pochwalski (1855–1940), malarz, profesor akademii wiedeńskiej, ceniony szczególnie jako portrecista. Więcej zob. Róża Biernacka, *Kazimierz Teofil Pochwalski*, [w:] PSB, t. 27, Kraków 1983, s. 13–16.

⁴ Jadwiga Janczewska (1856–1941), młodsza siostra pierwszej żony Henryka Sienkiewicza, Marii, zmarłej w 1885 r. Żona Edwarda Glinki-Janczewskiego, botanika, profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego. O samej Jadwidze i jej ciepłej relacji z H. Sienkiewiczem można dowiedzieć się więcej z artykułów m.in.: Leonarda Mariak, *Żaba i Mgła – językowy wizerunek Jadwigi Janczewskiej na podstawie listów prywatnych Henryka Sienkiewicza (cechy fizyczne)*, [w:] *Odkrywanie słowa – historia i współczesność*, red. Urszula Sokólska, Białystok 2015, s. 289–300; Katarzyna Sicińska, *Miły Sowiec, szary*

sił „Tu, w Kairze, są (a raczej nie ma ich, bo wyjechali do Wadi-Halfa⁵) Andrzejowie Potoccy, Branicy⁶, Józia Kruszyń[ska] i Pochwalsio”.

A zatem Józia! Znając imię i nazwisko, rozpoczęłam gorączkowe poszukiwania kolejnych informacji. Nie ukrywam, że rezultaty tych poszukiwań nie były satysfakcjonujące. Początkowo dotarłam do klepsydry informującej, że Józefa Kruszyńska, założycielka Towarzystwa Filozoficznego Chrześcijańskiego, „przeżywszy lat 70, po długiej a ciężkiej chorobie, opatrzona św. Sakramentami, zasnęła w Panu dnia 30-go września 1926 r.”⁷ Czy jednak chodziło o tę Józefę Kruszyńską? Jak założycielkę Towarzystwa Filozoficznego połączyć z wyprawą dahabiją Nilem, liścikiem⁸ do Heleny Modrzejewskiej i książką kulinarną przechowywaną w Bibliotece Jagiellońskiej z przepisami na tak wysublimowane dania, jak budyń z szynką, paszteciki w opłatkach i galareta agrestowa?⁹

Kocie, zielona Żabko, kochana Betsy..., czyli jak Henryk Sienkiewicz zwracał się w listach do Jadwigi Janczewskiej, „Acta Universitatis Lodzianis Folia Linguistica. Codziennosc w mistrzowskim opracowaniu. W 100. rocznicę śmierci Henryka Sienkiewicza” 2016, s. 199–222.

⁵ Wadi Halfa – miasto w obecnym Sudanie, w pobliżu granicy z Egiptem, 10 km poniżej drugiej katarakty na Nilu.

⁶ Chodzi o Władysława Michała Piusa Branickiego (1848–1914), męża Julii z domu Potockiej (1854–1921). Małżeństwo Branickich w 1891 r. podróżowało wspólnie ze swoją najstarszą córką Marią, zwaną Mają (1873–1934). Maria Bokszczanin w opracowaniu korespondencji Henryka Sienkiewicza w przypisie do tego listu przypuszcza, że chodzi o Franciszka Ksawerego Branickiego i jego żonę Annę z Potockich. Zapiski Zdzisława Tarnowskiego pozwalają jednak zweryfikować tę informację. Na kartach dziennika mowa jest zawsze o Adziu Branickim oraz o jego żonie Julii i córce Mai, *Sienkiewicz. Listy ze zbiorów Juliana Krzyżanowskiego*, t. 2, cz. 2, oprac. i dopełniła Maria Bokszczanin, Warszawa 1996, s. 430. Więcej zob. Józef Seruga, *Władysław Branicki, h. Korczak*, [w:] PSB, t. 2, Kraków 1936, s. 412–413.

⁷ *Nekrolog Józefy Kruszyńskiej*, BJ, sygn. 224651 V Kra-Kry 29. Dostępny w serwisie POLONA <https://polona.pl/preview/da21d3ed-9b3c-43d3-8f3b-606e96ebc634> (odczyt: 21.11.2024). Śmierć Józefy odnotowano w księdze zmarłych chrześcijan (miejscowych i obcych) z 1926 r., ANK, sygn. 29/83/180 s. 524–525.

⁸ BJ, Archiwum Heleny Modrzejewskiej, sygn. BJ Rkps 9138 III, t. 3, k. 91 (Korespondencja Heleny i Karola Chłapowskiego. Gadomska – Kwilecka, t. 3). Dostępna online w Jagiellońskiej Bibliotece Cyfrowej <https://www.jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/599937/edition/628417> (odczyt: 26.11.2024).

⁹ BJ, Księga kucharska Józefy Kruszyńskiej z wklejonymi rysunkami i akwarelami artystów polskich z przełomu XIX i XX w., sygn. BJ Rkps 7253 II, k. 1–141. Dostępna w domenie publicznej <https://polona.pl/preview/15bfc736-9163-4da8-b68c-9f1fd79de49b> (odczyt: 26.11.2024). Księgę okraszają rysunki, wyglądające równie pysznie jak przepisy

Źródła rękopiśmienne z Archiwum Narodowego w Krakowie pozwoliły jednak na połączenie tych, tak różnych, aktywności Józefy, ukazując obraz wykształconej¹⁰, obytej w towarzystwie i nietuzinkowej kobiety. Dzięki archiwaliom udało się odsłonić informacje również o innych członkach rodu Kruszyńskich.

Józefa urodziła się we wsi Janówka¹¹ 2 grudnia 1856 r.¹² jako córka Róży z domu Dobrowolskiej i Ludwika Kruszyńskiego herbu Pomian. Ludwik po utracie dóbr ziemskich¹³ wraz z żoną Różą, dziećmi: Józefą i jej braćmi Stanisławem i Kazimierzem oraz z matką Anielą z Voirot Kruszyńską¹⁴

---

takich sław, jak np. Józef Mehoffer, Jacek Malczewski, Adam Chmielowski, Leonard Stojnowski. Na jednej z kart pojawia się wpis Antoniego Madeyskiego z datą i miejscem wpisu „4 lutego 1897 r. Wolska 30 Kraków”, który pozwala jednoznacznie powiązać tę nietypową księgę z opisywaną przeze mnie Józefą Kruszyńską. Księgę do Biblioteki Jagiellońskiej w 1937 r. przekazała Helena Zaska, por. opis katalogowy w *Inwentarzu rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej*, nr 7001–8000, cz. 1: nr 7001–7500, oprac. Anna Jałbrzykowska przy współud. Jerzego Zatheya, Kraków 1966, s. 94.

¹⁰ Józefa oraz jej matka Róża zostały odnotowane jako uczennice Kursów Wyższych dla Kobiet w latach 1873–1875, ANK, Kursa Wyższe dla Kobiet im. Adriana Baranieckiego w Krakowie, sygn. 29/486/1, s. 415, 927 i 935.

¹¹ Janówka – niewielka wioska w powiecie radomskim nad rzeką Woźnią wpadającą do rzeki Teterew, ziemię piaszczyste „i prawie zupełnie pokryte lasem. Własność Kruszyńskich”, *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 3, Warszawa 1880–1914, s. 432.

¹² W archiwaliach pojawiają się różne daty urodzenia Józefy. W Spisie ludności miasta Krakowa z 1890 r. data urodzenia Józefy to 14 grudnia 1859 r., ANK, Spis ludności miasta Krakowa z 1890 r., sygn. 29/88/16, s. 221; w spisie z 1900 r. podano, że Józefa urodzona jest w Janówce w powiecie kijowskim 2 grudnia 1855 r., ANK, Spis ludności miasta Krakowa z 1900 r., sygn. 29/89/15, s. 387; w tym z 1921 r. jako data urodzenia widnieje również 2 grudnia 1856 r., ANK, Spis ludności miasta Krakowa z 1921 r., sygn. 29/91/3, s. 552 i tę datę (porównując informacje z nekrologu J. Kruszyńskiej) przyjmuję jako poprawną.

¹³ Ustalono na podstawie księgi zmarłych chrześcijan miejscowych i obcych z 1900 r., ANK, sygn. 29/83/71, s. 462–463 oraz nekrologu „Ludwik Kruszyński, były właściciel dóbr ziemskich na Ukrainie przeżywszy lat 78, opatrzony św. Sakramentami, zasnął w Panu 13 listopada 1900 r.”, o czym informowali „stroskana żona wraz z synem, córką i wnukiem”. Wymieniony w nekrologu syn to Kazimierz, gdyż Stanisław zmarł przed ojcem już w 1887 r. Córka jest Józefa, a wnukiem Tadeusz Albin Kruszyński, Nekrolog Ludwika Kruszyńskiego, BJ, sygn. 224649 V Kru 1074. Dostępny online, <https://polona.pl/preview/630b2efc-de20-4d95-a317-0413ef8f7e10> (odczyt: 26.11.2024).

¹⁴ Śmierć Anieli Kruszyńskiej odnotowana została w księdze zmarłych z 1876 r., ANK, sygn. 29/83/35, s. 297. „Aniela z Voirot Kruszyńska przeżywszy lat 83, po krótkiej cho-

zmuszony był opuścić rodzinne dobra. Rodzina Kruszyńskich zamieszkała początkowo przy ulicy Karmelickiej 39, a następnie w domu przy ówczesnej ulicy Wolskiej 30 (po zmianie numeracji Wolskiej 32, a obecnie ul. Piłsudskiego 32)¹⁵. Józefa i jej matka Róża, urodzona 29 stycznia 1835 r. w „Samorodku”¹⁶ w powiecie kijowskim, wymienione są w spisie ludności Krakowa z 1890 r. Róża występuje jako kobieta zamężna, wyznania rzymskokatolickiego, utrzymująca się „z własnych funduszków”, zaś Józefa jako córka, wyznania rzymskokatolickiego, stanu wolnego, żyjąca „przy matce”¹⁷. W spisie ludności z 1900 r. Róża Kruszyńska występuje już jako wdowa „przy córce właścicielce realności”¹⁸.

A czym zajmował się Ludwik po przeprowadzce do Krakowa?¹⁹ Ludwik nie został wymieniony w spisie ludności Krakowa z 1890 r. W katalogu klasowym C.K. Gimnazjum św. Jacka w Krakowie²⁰, w którym uczyli się

---

robie, w dniu 26 września 1876 r. zakończyła doczesne życie”, Nekrolog Anieli z Voirot Kruszyńskiej, BJ, sygn. 224649 V Kru 1073. Dostępny online, <https://polona.pl/preview/d1ef0683-6057-438f-8742-b1915e6e43ba> (odczyt: 26.11.2024).

¹⁵ Józefa podaje, że na stałe w Krakowie mieszkała od 1873 r. (por. przyp. 49), ANK, Spis ludności miasta Krakowa z 1921 r., sygn. 29/91/3, s. 552. Bracia Stanisław i Kazimierz jako uczniowie gimnazjum zamieszkali w Krakowie już w 1870 r. W katalogach klasowych wpisano, że mieszkali przy ul. Szewskiej pod nr 230 (obecnie Szewska 25), przebywając pod opieką matki. Prawdopodobnie wraz z matką i braćmi mieszkała również Józefa. Ludwik, odnotowany w katalogach jako ojciec chłopców, raczej nie mieszkał wówczas z rodziną. W katalogach figuruje w tym czasie jako właściciel majątku na Ukrainie, ANK, Gimnazjum i Liceum św. Jacka w Krakowie, sygn. 29/487/9, s. 550 i 1116. Kazimierz jest wymieniony jako uczeń klasy 4 w kolejnym roku szkolnym 1872/1873, ANK, Gimnazjum i Liceum św. Jacka w Krakowie, sygn. 29/487/10, s. 16. Nie widnieje już jednak jako uczeń klasy 5. Czy ze względu na studia starszego brata Stanisława w Dublinach naukę kontynuował tam również Kazimierz? Z pewnością ten ostatni do Krakowa wrócił jako student medycyny.

¹⁶ Prawdopodobnie chodzi o wieś Samhorodek nad rzeką Berezianką w powiecie skwirskim, *Słownik geograficzny...*, t. 10, s. 248.

¹⁷ ANK, Spis ludności miasta Krakowa z 1890 r., sygn. 29/88/16, s. 221. Miejsce urodzenia Róży podają za ANK, Spis ludności miasta Krakowa z 1900 r., sygn. 29/89/15, s. 387.

¹⁸ ANK, Spis ludności miasta Krakowa z 1900 r., sygn. 29/89/15, s. 387.

¹⁹ ANK wśród akt osobowych urzędników sądowych przechowuje akta z lat 1887–1907 Ludwika Kruszyńskiego, kancelisty, jednak ten trop okazał się fałszywy i akta nie dotyczą Ludwika Kruszyńskiego herbu Pomian, ANK, Sąd Okręgowy w Krakowie, sygn. 29/1989/10394.

²⁰ ANK, Gimnazjum i Liceum św. Jacka w Krakowie, sygn. 29/487/9, s. 550 i 1116.

Stanisław i Kazimierz Kruszyńscy, Ludwik występuje jako właściciel dóbr ziemskich w Popówce²¹ na Ukrainie, zaś w zachowanym świadectwie oględzin pośmiertnych z 14 listopada 1900 r. zanotowano o nim „z zatrudnienia właściciel domu” przy ulicy Wolskiej 30²².

Po przeprowadzce do Krakowa status materialny rodziny Kruszyńskich uległ zdecydowanemu pogorszeniu, co można wywnioskować z zachowanego listu Róży Kruszyńskiej do Józefa Ignacego Kraszewskiego. List pochodzi z 30 maja 1881 r. i już na jego wstępie Róża (nieskutecznie) prosi o jego spalenie²³. Dowiadujemy się z niego trochę na temat samej Róży, jak i o trudnym położeniu, w którym się znajduje: „Smutne dla Mnie okoliczności postawiły Mnie w konieczności, może da Bóg czasowej, ale zawsze w konieczności, pracować na chleb codzienny” i dalej „Zapręgåłam dzieci starsze, Siebie do pracy, byle uratować nasz majątek na Ukrainie, byle go nie dać Moskalowi, utrzymać się tam, gdzie Bóg Nas postawił”. Opisuje Kraszewskiemu, że wraz z młodszym synem studiującym medycynę w Krakowie udziela lekcji, natrafiając na uznanie i delikatność, co osładza „gorzki chleb nauczycielski”. Prosi równocześnie Kraszewskiego o pomoc, oferując tłumaczenia powieści, a nawet „treści poważniejszych” z języka francuskiego, niemieckiego i angielskiego. Samą siebie Róża charakteryzuje następująco:

Trzeba Panu wiedzieć, że ludzie rozmaita o Mnie mają opinię, to zależy od tego, w jakiej miejscowości się znajdują. I tak na głębokiej Ukrainie „Uczona całą gębą kobieta”. We Lwowie [...] „Bardzo rozumna”, w Krakowie „Mocno inteligentna”.

Archiwum przechowuje akta sprawy spadkowej po Róży Kruszyńskiej zmarłej 21 listopada 1909 r. w Krakowie. W „akcie zejścia” Róży Kruszyńskiej wymieniono jej dorosłe dzieci, zaznaczono też ich zatrudnienie. Józefę określono nauczycielką prywatną, zaś Kazimierza lekarzem we Lwowie (Stanisław zmarł przed matką w 1887 r.). Akta sprawy spad-

---

²¹ Prawdopodobnie chodzi o wieś Popówkę nad rzeką Rośką w powiecie taraszczańskim, *Słownik geograficzny...*, t. 8, s. 802.

²² Zarząd Cmentarzy Komunalnych, Akta grobu Rodziny Kruszyńskich, sygn. UC 8534/1901 (K:2550).

²³ BJ, Korespondencja Józefa Ignacego Kraszewskiego, seria 3: Listy z lat 1863–1887, t. 52: K (Krechowiecki – Kukliński), sygn. BJ Rkps 6512 IV (List Róży k. 217–220). Dostępna w domenie publicznej <https://polona.pl/preview/0a18e221-b069-42f6-a76c-0cb4d886eb49> (odczyt: 26.11.2024).

kowej zawierają oświadczenie Józefy Kruszyńskiej „spadku żadnego nie otrzymałam”²⁴.

Synowie Kruszyńskich odebrali staranne wykształcenie – Stanisław był cenionym zoologiem i zootechnikiem, natomiast Kazimierz został medykiem, od 1901 r. prowadząc własną praktykę lekarską we Lwowie. Zespół krakowskiego Archiwum „uchwycił” braci Kruszyńskich jeszcze jako uczniów gimnazjum w roku szkolnym 1870/1871. Kazimierz był wówczas uczniem klasy 3 oddziału A, a Stanisław klasy 7 C.K. Gimnazjum św. Jacka w Krakowie. Z katalogów klasowych dowiadujemy się, że Kazimierz miał obyczaje „chwalebne” i pilność „dostateczną”, zaś starszy Stanisław obyczaje „wzorowe” i „wytrwałą” pilność²⁵.

Stanisław urodził się 17 lutego 1851 r.²⁶ w Jaropowcach²⁷ w powiecie skwirskim. W latach 1880–1882 i 1883–1885 był wykładowcą zoologii w Wyższej Szkole Rolniczej w Dublanach²⁸, w latach 1882–1883 piastował urząd krajowego inspektora hodowli bydła w Galicji; od 1885 r. był profesorem hodowli zwierząt w szkole rolniczej w Czernichowie. Prowadził badania anatomiczne oraz, pierwszy w Polsce, badania zoometryczne. Efekty badań opublikował w pracach *O czaszkach bydła z Podhala* z 1887 r. i *O badaniu bydła krajowego* z 1887 r.²⁹ Był również pasjonatem taternictwa i badaczem flory tatrzańskiej, jego postać uwiecznił Tytus Chałubiński³⁰ w swoim ukończonym 25 września 1878 r. opowiadaniu.

---

²⁴ ANK, C.K. Sąd Powiatowy Cywilny w Krakowie, sygn. 29/443/4273.

²⁵ ANK, Gimnazjum i Liceum św. Jacka w Krakowie, sygn. 29/487/9, s. 550 i 1116.

²⁶ W katalogu klasy 7 jako datę urodzenia Stanisława podano 13 stycznia 1852 r., ANK, Gimnazjum i Liceum św. Jacka w Krakowie, sygn. 29/487/9, s. 1116.

²⁷ Jaropowce – duża wieś w powiecie skwirskim, u źródeł rzeki Iрпиень, niedaleko od miasta Chodorków, *Słownik geograficzny...*, t. 3, s. 454.

²⁸ Dublany – wieś w powiecie lwowskim, na południowy wschód od Lwowa, *Słownik geograficzny...*, t. 2, s. 192.

²⁹ Biogram Stanisława Kruszyńskiego za: *Encyklopedia PWN*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Kruszynski-Stanislaw;3927849> (odczyt 27.11.2024).

³⁰ Tytus Chałubiński (1820–1889), znany lekarz i przyrodnik, jeden z prekursorów taternictwa. Uznawany za odkrywcę klimatycznych walorów Zakopanego. Jego pacjentami były takie sławy, jak m.in.: Helena Modrzejewska, Ignacy Paderewski, Henryk Sienkiewicz, Bolesław Prus, Stanisław Ignacy Witkiewicz. Autor opowiadania *Sześć dni w Tatrach* będącego zapisem wspomnień Chałubińskiego z tatrzańskich wypraw. Więcej zob. Adam Wrzosek, *Tytus Chałubiński*, [w:] PSB, t. 3, Kraków 1937, s. 253–257.

Zorganizowałem sobie wycieczkę bez programu, byle przeżyć kilka dni w górach. W Zakopanem zaledwie kilka pozostało osób. Z wytrawnych „taterników” – jeden tylko p. Stanisław Kruszyński, dr. fil., obecnie kończący specjalne studia rolnicze w Dublinach. Zgodził się chętnie na tak utytułowaną wyprawę. Dobraliśmy sobie dziesięciu walnych górali³¹.

Następnie

P. Stanisław zbiera tatrzańskie trawy, ja tam także coś zbieram. Są to, że tak powiem, pobudki legalizujące w imieniu niby to nauki każdą wyprawę na wirchy. A nuż się uda piękna pogoda. Tak nam się życzliwie wczoraj Gerlach uśmiechał!³²

W przypisach autorstwa Romana Hennela i Wiesława A. Wójcika do wydania *Sześciu dni w Tatrach* z 1988 r. znajdziemy następujący biogram Stanisława Pomian Kruszyńskiego

studiował prawo, później nauki przyrodnicze na Uniwersytecie Jagiellońskim, a rolnictwo w Wyższej Szkole Rolniczej w Dublinach w latach 1876–1878. Doktoryzował się w r. 1879. W latach 1885–1887 pełnił funkcję profesora hodowli zwierząt Krajowej Szkoły Rolniczej w Czernichowie. Był zapalonym taternikiem i przyjaźnił się z T. Chałubińskim, a także „botanizował”, badając zasięg traw tatrzańskich. Był ojcem znanego historyka sztuki i taternika, ks. Tadeusza Kruszyńskiego. Dubliny, miejscowość na płn. od Lwowa. W r. 1856 otwarto tam polską Wyższą Szkołę Rolniczą, przekształconą w r. 1900 na Akademię Rolniczą, a w r. 1919 na Wydział Rolniczo-Lasowy Politechniki Lwowskiej. W okresie opisywanym przez Chałubińskiego była to jedyna polska wyższa uczelnia rolnicza³³.

Stanisław ożenił się z Eugenią ze Szczerbickich³⁴. 1 marca 1884 r. w Dublinach małżeństwo powitało na świecie syna Tadeusza Albina Kruszyńskiego. Stanisław szybko osierocił maleńkiego Tadeusza, umie-

³¹ Tytus Chałubiński, *Sześć dni w Tatrach*, Kraków 1988, s. 34.

³² *Ibidem*, s. 48.

³³ *Ibidem*, s. 87–88.

³⁴ Nie udało się odnaleźć informacji o dacie ślubu Eugenii i Stanisława. W artykule *Listy Adama Asnyka do Chłapowskich* autorstwa Alicji Kędziory i Emila Orzechowskiego z Uniwersytetu Jagiellońskiego wymieniona jest notatka Adama Asnyka przeznaczona dla jego ojca z 22 lipca 1874 r., w której syn opowiada, kto przebywa w Zakopanem. Wśród tych osób wymieniona jest również pani Kruszyńska. Przepisy autorów wyjaśnia, że przypuszczalnie chodzi o żonę Stanisława Kruszyńskiego. Jeśli rzeczywiście Adam Asnyk wspominał w notatce żonę Stanisława – Eugenię, a nie siostrę – Józefę, to można wysnuć przypuszczenie, że Stanisław i Eugenia byli małżeństwem już w 1874 r. (Stanisław miał wówczas 23 lata), Alicja Kędziora, Emil Orzechowski, *Listy Adama Asnyka do Chłapowskich*, „Pamiętnik Literacki” 2020, 111, z. 3, s. 133.

rając 29 lipca 1887 r. w Zakopanem. Opiekę nad dzieckiem przejęła matka i rodzina ojca, nad edukacją chłopca czuwał również wuj Władysław Lubomęski³⁵.

Kazimierz, święty lekarz, stał się przyczyną rodzinnego skandalu – został postrzelony przez kochankę i „po krótkich a ciężkich cierpieniach zmarł we Lwowie dnia 23 lutego 1913”³⁶. Tragedia opisywana była szeroko w rozlicznych gazetach. Wydanie „Kurjera Porannego” z 26 lutego 1913 r. donosiło:

Zabity dr. Kazimierz Kruszyński urodził się na Ukrainie w Koninie³⁷ w r. 1859³⁸. Gimnazjum i wydział lekarski ukończył w Krakowie. W r. 1891 ożenił się na Ukrainie z baronową Taube³⁹. Praktykę lekarską rozpoczął Kruszyński w Krakowie, skąd przeniósł się do Zakopanego. Od lat 12 mieszkał we Lwowie. Specjalnością jego jako lekarza, były choroby płuc i przewodów oddechowych. Był znany w szerokich kołach naszego miasta, miał tytuł radcy cesarskiego. Kruszyński utrzymywał z Heleną Janczarówną najbliższe stosunki miłosne od lat 12. Były chwile większego i mniejszego napięcia tej afery miłosnej, która miała spowodować nawet rozejście się d-ra Kruszyńskiego z żoną. Przed trzema miesiącami zamieszkała nawet zmarła [...] u swego kochanka [...]. Ustawiczne jednak kłótnie i nieporozumienia sprawiły, że dr Kruszyński usunął ją ze swego mieszkania. Stało się to przed trzema dniami po strasznej awanturze. Odtąd Janczarówna ciągle nachodziła mieszkanie d-ra Kruszyńskiego, lecz z jego polecenia odprawiano ją. [...] Wczoraj popołudniu

---

³⁵ Władysław Lubomęski (1841–1907), polski agronom, powstaniec styczniowy, profesor Wyższej Szkoły Rolniczej w Dublanach i Uniwersytetu Jagiellońskiego. Więcej zob. Zdzisław Kosiek, *Władysław Rupert Lubomęski*, [w:] PSB, t. 17, Kraków 1972, s. 623–624.

³⁶ *Nekrolog Kazimierza Pomiana Kruszyńskiego*, BJ, sygn. 224650 V Kr 436. Dostępny online <https://polona.pl/preview/301486e3-f685-4e2f-825a-cbb9d72abdf6> (odczyt: 26.11.2024).

³⁷ Powinno być Kornin – miasteczko w powiecie skwirskim, *Słownik geograficzny...*, t. 4, s. 407–409.

³⁸ W katalogu klasy 7 zanotowano, że Kazimierz urodził się 10 lutego 1859 r. na Ukrainie w Guberni Kijowskiej w Janówce, ANK, Gimnazjum i Liceum św. Jacka w Krakowie, sygn. 29/487/9, s. 550.

³⁹ Helena Teresa Kruszyńska (1863–1944), córka Karola Eugeniusza barona Taube. Jedną z jej siostr była Anna Dominika Teodora Szymanowska, matka Karola Szymanowskiego. W rozmowie Jana Strzałki z Marią Iwaszkiewicz o Karolu Szymanowskim pojawia się wątek dotyczący Heleny Kruszyńskiej. Anna Szymanowska „podczas wojny nie poznawała ludzi, gdy w 1939 r. bombardowano Warszawę, pytała: co to tak stuka? A jej siostra Helena Kruszyńska uspokajała ją: »to nic takiego, to bombeczki jozmaitego jodzaju«, bo nie wypowiadała głosci r”, „Tygodnik Powszechny” z 7 października 2007, nr 40 (bezpłatny dodatek do TP z okazji Roku Karola Szymanowskiego). Wywiad dostępny online <https://culture.pl/pl/artykul/karol-i-jego-rodzina> (odczyt: 27.11.2024).

przyszła znowu Janczarówna pod drzwi mieszkania d-ra Kruszyńskiego; dzwoniła; a gdy jej nie otwierano, zaczęła pod drzwiami. Było to po godz. 6 wieczorem. Wtedy to właśnie nadszedł dr Kruszyński, a ujrzawszy ją na I-em piętrze, wrócił na dół. Janczarówna pobięła za nim, dopadła go koło bramy i tu strzeliła do niego z tyłu. [...] Dwa strzały skierowała z bliska do Kruszyńskiego, a w pewnym odstępie czasu trzeci do siebie. [...]⁴⁰.

Rodzina sprowadziła zwłoki Kazimierza do Krakowa, gdzie został pochowany w grobie rodzinnym na cmentarzu Rakowickim⁴¹.

W archiwum Zarządu Cmentarzy Komunalnych w Krakowie zachował się „paszport na przewóz zwłok” wydany przez Magistrat Królewskiego Stołecznego Miasta Lwowa 25 lutego 1913 r. z zaleceniem, by zwłoki umieszczone były „w trumnie metalowej pojedynczej szczelnie zalutowanej w pace z drzewa twardego i w skrzyni sosnowej”⁴².

W aktach cmentarza Rakowickiego przechowywanych w Archiwum planów Budownictwa Miejskiego w Krakowie zachował się dokument z 14 lutego 1901 r. dotyczący wymurowania grobu dla rodziny Kruszyńskich⁴³. W grobie poza Ludwikiem (po jego ekshumacji z 10 maja 1901 r.) pochowani zostali: jego żona Róża⁴⁴, syn Kazimierz i córka Józefa⁴⁵. Dzięki dofinansowaniu z Narodowego Funduszu Rewaloryzacji Zabytków Krakowa grobowiec przeszedł gruntowną konserwację w 2019 r.⁴⁶

Józefa będąca właścicielką nieruchomości przy ulicy Wolskiej 32 w Krakowie, 30 października 1918 r. zdecydowała się sprzedać ją „bratankowi swemu Przewielebnemu Księdzu Tadeuszowi Kruszyńskiemu” (wówczas doktorowi praw)⁴⁷. Kupujący zobowiązał się do zapłaty za sprzedającą wie-

---

⁴⁰ „Kurjer Poranny” z 26 lutego 1913, nr 57, Biblioteka Cyfrowa Uniwersytetu Warszawskiego <https://crispa.uw.edu.pl/object/files/127354/display/Default> (odczyt: 23.11.2024).

⁴¹ Zarząd Cmentarzy Komunalnych, Akta grobu Rodziny Kruszyńskich, sygn. UC 8534/1901 (K:2550) (Cmentarz Rakowicki, pas 6, rząd zachodni, grób po prawej Mężyków).

⁴² Ibidem.

⁴³ ANK, Archiwum planów Budownictwa Miejskiego w Krakowie, Akta cmentarne 1901, sygn. arch. 29/1410/ABM Cm Rak 64, s. 121.

⁴⁴ Śmierć Róży Kruszyńskiej odnotowana została w księdze zmarłych chrześcijan miejscowych i obcych z 1909 r., ANK, sygn. 29/83/89 s. 500–501.

⁴⁵ Zarząd Cmentarzy Komunalnych, Akta grobu Rodziny Kruszyńskich, sygn. UC 8534/1901 (K:2550).

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ ANK, Księgi gruntowe miasta Krakowa i dóbr tabularnych z obszaru Sądu Okręgowego w Krakowie, sygn. 29/465/1010, wpis 5991/18.

rzytelności na rzecz „Banku Krajowego Galicyi i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskim”, a sprzedająca zastrzegła dla siebie

prawo dożywotnie do mieszkania na pierwszym piętrze w powyższej realności składającego się z trzech pokoi, jednego przedpokoju, łazienki i piwnicy, tudzież prawo dożywotniego używania całego ogrodu do powyższej realności należącego.

Na podstawie urzędowych wykazów czynszowych ustalono wartość mieszkania i wyliczoną kwotę potrącono Tadeuszowi z ceny kupna. Pozostałą kwotę ceny kupna-sprzedazy Tadeusz Kruszyński zobowiązał się wypłacić ciotce „w przeciągu dziesięciu lat w równych ratach rocznych”.

W Spisie ludności miasta Krakowa z 1921 r. figurują ks. dr Tadeusz Kruszyński, duchowny i profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, urodzony 1 marca 1884 r. w Dublanach, przebywający w Krakowie na stałe od 1917 r. i Józefa Kruszyńska panna, „stryjenka” Tadeusza, mieszkająca na stałe w Krakowie od 1873 r.⁴⁸

4 listopada 1925 r. – jeszcze za życia ciotki Józefy – Tadeusz „kontraktem darowizny” przekazał dwupiętrowy budynek mieszkalny wraz z ogrodem przy ulicy Wolskiej 32 w Krakowie na rzecz Towarzystwa Naukowego Instytutu Katolickiego zatwierdzonego „reskryptem Województwa w Krakowie” z dnia 10 czerwca 1924 r. i uchwałą Walnego Zgromadzenia członków z dnia 1 lipca 1925 r. W zbiorze dokumentów hipotecznych Sądu Okręgowego w Krakowie (Zbiór dokumentów L. 1710-2496) mowa jest o protokole z 1 lipca 1925 r. z walnego zebrania ww. Towarzystwa, w którym wymieniono jego członków, a wśród nich Józefę Kruszyńską i księdza dr. Tadeusza Kruszyńskiego⁴⁹.

Postać i zasługi dla nauki księdza profesora Tadeusza Albina Kruszyńskiego są powszechnie znane i znakomicie udokumentowane⁵⁰. Dał się poznać nie tylko jako historyk sztuki, kapelan wojskowy, uczestnik III powstania śląskiego, profesor ówczesnej Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie i Uniwersytetu Jagiellońskiego (6 listopada 1939 r. wraz z innymi profeso-

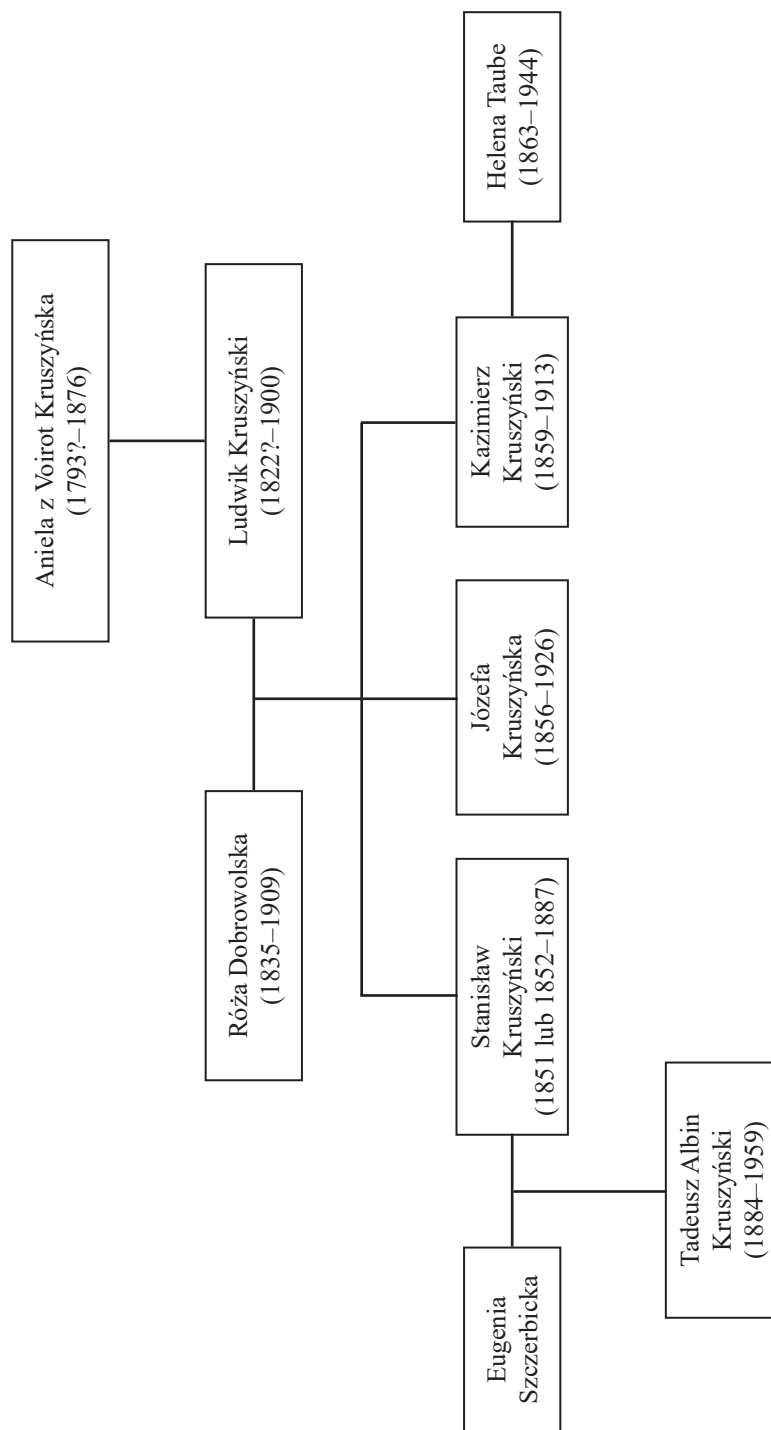
⁴⁸ ANK, Spis ludności miasta Krakowa z 1921 r., sygn. 29/91/3, s. 552 (por. przyp. 15).

⁴⁹ Pozostali wymienieni członkowie Towarzystwa Naukowego Instytutu Katolickiego to: Zofia hr. Tarnowska, ks. dr Konstanty Michalski, prof. Michał Siedlecki (były rektor Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie), Franciszek hr. Potocki i dr Stanisław Gołąb, ANK, Księgi gruntowe miasta Krakowa i dóbr tabularnych z obszaru Sądu Okręgowego w Krakowie, sygn. 29/465/1049, Zbiór dokumentów L. 1710-2496, wpis 2446/25.

⁵⁰ Tadeusz Albin Kruszyński (1884–1959). Więcej zob. Adam Bochnak, *Tadeusz Albin Kruszyński*, [w:] PSB, t. 15, Kraków 1970, s. 444–446.

rami krakowskimi aresztowany i przewieziony do Sachsenhausen), ale także jako miłośnik Tatr i gwary podhalańskiej. Ksiądz profesor T. Kruszyński 23 lipca 1959 r. został potrącony w Zakopanem przez pędzący motocykl. Zmarł w szpitalu jeszcze tego samego dnia. Pochowany został na Pękowym Brzyzku w Zakopanem 25 lipca 1959 r. Spoczywa w grobie razem ze swoim ojcem Stanisławem.

Fragment genealogii rodziny Kruszyńskich herbu Pomian

BIBLIOGRAFIA**Źródła rękopiśmienne**

Archiwum Narodowe w Krakowie

- Archiwum Dzikowskie Tarnowskich, sygn. 29/639/591.
Archiwum planów Budownictwa Miejskiego w Krakowie, Akta cmentarne 1901, sygn. 29/1410/ABM Cm Rak 64.
Archiwum Potockich z Krzeszowic, sygn. 29/635/579.
C.K. Sąd Powiatowy Cywilny w Krakowie, sygn. 29/443/4273.
Gimnazjum i Liceum św. Jacka w Krakowie, sygn. 29/487/9, 29/487/10.
Księgi gruntowe miasta Krakowa i dóbr tabularnych z obszaru Sądu Okręgowego w Krakowie, sygn. 29/465/879, 29/465/1010, 29/465/1049.
Kursa Wyższe dla Kobiet im. Adriana Baranieckiego w Krakowie, sygn. 29/486/1.
Sąd Okręgowy w Krakowie, sygn. 29/1989/10394.
Spis ludności miasta Krakowa z 1890 r., sygn. 29/88/16.
Spis ludności miasta Krakowa z 1900 r., sygn. 29/89/15.
Spis ludności miasta Krakowa z 1921 r., sygn. 29/91/3.
Urząd Zdrowia w Krakowie, sygn. 29/83/35, 29/83/71, 29/83/89, 29/83/180.

Biblioteka Jagiellońska

- Księga kucharska Józefy Kruszyńskiej z wklejonymi rysunkami i akwarelami artystów polskich z przełomu XIX i XX wieku, sygn. BJ Rkps 7253 II, k. 1–141.
Korespondencja Józefa Ignacego Kraszewskiego. Seria III: Listy z lat 1863–1887, T. 52: K (Krechowiecki – Kukliński), sygn. BJ Rkps 6512 IV.
Archiwum Heleny Modrzejewskiej. Korespondencja Heleny i Karola Chłapowskiego. Gadowska – Kwilecka, t. 3, sygn. BJ Rkps 9138 III.

Zarząd Cmentarzy Komunalnych

- Akta grobu Rodziny Kruszyńskich, sygn. UC 8534/1901 (K:2550).

Prasa

- „Kurjer Poranny” 1913, nr 57.
„Tygodnik Powszechny” 2007, nr 40.

Źródła drukowane

- Inwentarz rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej*, nr 7001–8000. Cz. 1: nr 7001–7500. Oprac. Anna Jałbrzykowska przy współudź. Jerzego Zatheya. Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 1966.
Nekrolog Anieli z Voirot Kruszyńskiej. Biblioteka Jagiellońska, sygn. 224649 V Kru 1073.
Nekrolog Józefy Kruszyńskiej. Biblioteka Jagiellońska, sygn. 224651 V Kra-Kry 29.
Nekrolog Kazimierza Pomiana Kruszyńskiego. Biblioteka Jagiellońska, sygn. 224650 V Kr 436.
Nekrolog Ludwika Kruszyńskiego. Biblioteka Jagiellońska, sygn. 224649 V Kru 1074.

Opracowania

- Barzycka-Paździor Agata, Dudek Tomasz: *Tarnowski Jan Zdzisław*. W: PSB, t. 52, z. 215. Warszawa–Kraków: Polska Akademia Nauk Polska Akademia Umiejętności, 2017–2019, s. 544–549.
- Biernacka Róża: *Pochwaliński Kazimierz Teofil*. W: PSB, t. 27. Kraków: Polska Akademia Nauk, 1983, s. 13–16.
- Bochnak Adam: *Kruszyński Tadeusz Albin*. W: PSB, t. 15. Kraków: Polska Akademia Nauk, 1970, s. 444–446.
- Buszko Józef: *Potocki Andrzej*. W: PSB, t. 27. Kraków: Polska Akademia Nauk, 1983, s. 778–782.
- Chałubiński Tytus: *Sześć dni w Tatrach*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1988, s. 34.
- Kędziora Alicja, Orzechowski Emil: *Listy Adama Asnyka do Chłapowskich*. „Pamiętnik Literacki” 2020, 111, z. 3, s. 129–160.
- Kosiek Zdzisław: *Lubomęski Władysław Rupert*. W: PSB, t. 17. Kraków: Polska Akademia Nauk, 1972, s. 623–624.
- Mariak Leonarda: *Żaba i Mgła – językowy wizerunek Jadwigi Janczewskiej na podstawie listów prywatnych Henryka Sienkiewicza (cechy fizyczne)*. W: *Odkrywanie słowa – historia i współczesność*. Red. Urszula Sokólska. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2015, s. 289–300.
- Seruga Józef: *Branicki Władysław, h. Korczak*. W: PSB, t. 2. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1936, s. 412–413.
- Sicińska Katarzyna: *Miły Sowietniku, szary Kocie, zielona Żabko, kochana Betsy..., czyli jak Henryk Sienkiewicz zwracał się w listach do Jadwigi Janczewskiej*. „Acta Universitatis Lodzianis Folia Linguistica. Codziennosc w mistrzowskim opracowaniu. W 100. rocznicę śmierci Henryka Sienkiewicza” 2016, s. 199–222.
- Sienkiewicz. Listy ze zbiorów Juliana Krzyżanowskiego*, t. 2, cz. 2. Oprac. i dopełniła Maria Bokszczanin. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1996.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 2, 3. Warszawa: nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1881–1882.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 4, 8, 10. Warszawa: nakł. Władysława Walewskiego, 1883, 1887, 1889.
- Wrzosek Adam: *Chałubiński Tytus*. W: PSB, t. 3. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1937, s. 253–257.

Wydawnictwa elektroniczne

- Biblioteka Cyfrowa Uniwersytetu Warszawskiego, [crispa.uw.edu.pl https://crispa.uw.edu.pl/object/files/127354/display/Default](https://crispa.uw.edu.pl/object/files/127354/display/Default) (odczyt: 23.11.2024).
- Encyklopedia PWN*, [encyklopedia.pwn.pl https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Kruszynski-Stanislaw;3927849](https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Kruszynski-Stanislaw;3927849) (odczyt 27.11.2024).
- Jagiellońska Biblioteka Cyfrowa <https://www.jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/599937/edition/628417> (odczyt: 26.11.2024).
- Polska biblioteka cyfrowa, [Polona.pl https://polona.pl/preview/630b2efc-de20-4d95-a317-0413ef8f7e10](https://polona.pl/preview/630b2efc-de20-4d95-a317-0413ef8f7e10) (odczyt: 26.11.2024).

- Polska biblioteka cyfrowa, Polona.pl <https://polona.pl/preview/da21d3ed-9b3c-43d3-8f3b-606e96ebc634> (odczyt: 21.11.2024).
- Polska biblioteka cyfrowa, Polona.pl <https://polona.pl/preview/15bfc736-9163-4da8-b68c-9f1fd79de49b> (odczyt: 26.11.2024).
- Polska biblioteka cyfrowa, Polona.pl <https://polona.pl/preview/d1ef0683-6057-438f-8742-b1915e6e43ba> (odczyt: 26.11.2024).
- Polska biblioteka cyfrowa, Polona.pl <https://polona.pl/preview/301486e3-f685-4e2f-825a-cbb9d72abdf6> (odczyt: 26.11.2024).
- Polska biblioteka cyfrowa, Polona.pl <https://polona.pl/preview/0a18e221-b069-42f6-a76c-0cb4d886eb49> (odczyt 26.11.2024).
- Serwis Culture.pl, culture.pl <https://culture.pl/pl/artykul/karol-i-jego-rodzina> (odczyt: 27.11.2024).

AUTOR: Grażyna Spyrka – historyk archiwista, st. kustosz, Archiwum Narodowe w Krakowie; zainteresowania badawcze: historia społeczna i antropologiczna, dziedzictwo kulturowe, metodyka archiwalna; e-mail: gspyrka@ank.gov.pl

AUTHOR: Grażyna Spyrka – archivist, historian, senior curator, National Archives in Kraków, research interests: social and anthropological history, national heritage, archival methodology; e-mail: gspyrka@ank.gov.pl